

EVALUATIE SCHAPENBEGRAZING HULSHORSTERZAND 2013-2016

LIFE10/NAT/NL00023/ActieA2

In opdracht van:
Natuurmonumenten

EVALUATIE SCHAPENBEGRAZING HULSHORSTERZAND 2013-2016

LIFE10/NAT/NL00023/actieA2

M.C. Scherpenisse
P.J.M. Verbeek

In opdracht van: Natuurmonumenten

15 december 2016

Colofon

© 2016 Natuurbalans - Limes Divergens BV / Natuurmonumenten

Tekst en samenstelling: M.C. Scherpenisse & P.J.M. Verbeek

Projectleiding: M.C. Scherpenisse

Eindverantwoordelijk: P.J.M. Verbeek

Met medewerking van: M. Kruit (Boswachter), P. Aalbers (Landschapsbeheer 't Groene Veld)

Projectnummer: 16-198

In opdracht van: Natuurmonumenten

Foto's omslag: Hulshorsterzand, vlak 2; inzet: Dove heidelucifer en kronkelheidstaartje

Wijze van citeren: Scherpenisse, M.C. & P.J.M. Verbeek, 2016. Evaluatie schapenbegrazing Hulshorsterzand 2013-2016. LIFE10/NAT/NL00023/actieA2. Natuurbalans - Limes Divergens BV, Nijmegen.

Niets uit dit rapport mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van scanning, internet, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever hierboven aangegeven en Natuurbalans-Limes Divergens BV noch mag het zonder een dergelijke toestemming worden gebruikt voor enig ander werk dan waarvoor het is vervaardigd.

Natuurbalans-Limes Divergens BV is niet aansprakelijk voor gevolgschade, alsmede voor schade welke voortvloeit uit toepassingen van de resultaten van werkzaamheden of andere gegevens verkregen van Natuurbalans-Limes Divergens BV. De opdrachtgever vrijwaart Natuurbalans-Limes Divergens BV voor aanspraken van derden in verband met deze toepassing.

Natuurbalans-Limes Divergens BV is lid van het Netwerk Groene Bureaus, brancheorganisatie voor kwaliteitsbevordering en belangenbehartiging.

INHOUD

1	INLEIDING.....	5
2	DE BEGRAZING IN HET ALGEMEEN	7
3	EVALUATIE PER HEIDETYPE	9
3.1	Zandverstuiving en stuifzandheide (vlakken 2, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 16)	9
3.2	Zandverstuiving en stuifzandheide, recent gekapt/gedund (vlakken 1, 3, 4, 8, 11,13, 14, 16, 17, 19, 27).....	11
3.3	Heide (5, 6, 18, 20, 23, 24, 25)	12
3.4	Natte en vochtige heide (21, 22).....	13
3.5	Corridor richting Elspeetse Heide (26)	14
3.6	Gebruik van nachtvakken en weekendrasters	15
4	CONCLUSIES & ALGEMENE AANBEVELINGEN	17
4.1	Conclusie	17
4.2	Algemene aanbevelingen.....	17
BIJLAGE 1	LUCHTFOTO'S.....	19
BIJLAGE 2	LOCATIE VAN WEEKENDRASTERS, NACHTVAKKEN EN GERASTERDE BEGRAZING.....	23
BIJLAGE 3	VERSLAGEN OVER 2013, 2014 EN 2015	25

1 INLEIDING

Sinds 2013 wordt het Hulshorsterzand begraasd met een schaapskudde. Daarvoor was het beheer gedurende lange tijd extensief en incidenteel. Grote delen van het Hulshorsterzand waren sterk vergrast met bochtige smele en in de zuidelijke percelen ook met pijpenstrootje. De plaatselijke struikheivegetaties zijn sterk verouderd.

In de jaren 2012 t/m 2015 hebben in het Hulshorsterzand grootschalige herstelmaatregelen plaatsgevonden in het kader van een LIFE-project. Er is veel bos verwijderd voor de ontwikkeling en behoud van stuifzand, buntgrasbegroeiing en heide. Er is een brede corridor gecreëerd om het stuifzand meer in beweging te krijgen. Deze terreindelen behoren tot het begrazingsgebied. De volgende habitattypen worden met de maatregelen uitgebreid en verbeterd:

- H2310 - Stuifzandheiden met struikhei
- H2320 - Binnenlandse kraaiheibegroeiingen
- H2330 - Zandverstuivingen
- H4030 - Droge heiden

De daaraan verbonden broedvogels die voor het gebied aangewezen zijn, zijn:

- A224 - Nachtzwaluw
- A233 - Draaihals
- A246 - Boomleeuwerik
- A255 - Duinpieper
- A276 - Roodborsttapuit
- A277 - Tapuit
- A338 - Grauwe Klauwier

Na de begrazing van 2013, 2014 en 2015 is jaarlijks een evaluatie gemaakt van de schapenbegrazing. Dit rapport beschrijft de eindevaluatie van de begrazingsperiode 2013-2016. De evaluatie is gebaseerd op een veldbezoek aan alle vlakken.

Voorafgaand aan de begrazing heeft de Wassum een begrazingsplan opgesteld. Daarin zijn onder andere de randvoorwaarden en de doelen beschreven.

Bij deze evaluatie wordt het volgende getoetst:

- Voldoet de begrazing sinds 2013 aan de randvoorwaarden uit het begrazingsplan?
- Worden de gestelde doelen uit het begrazingsplan gehaald?

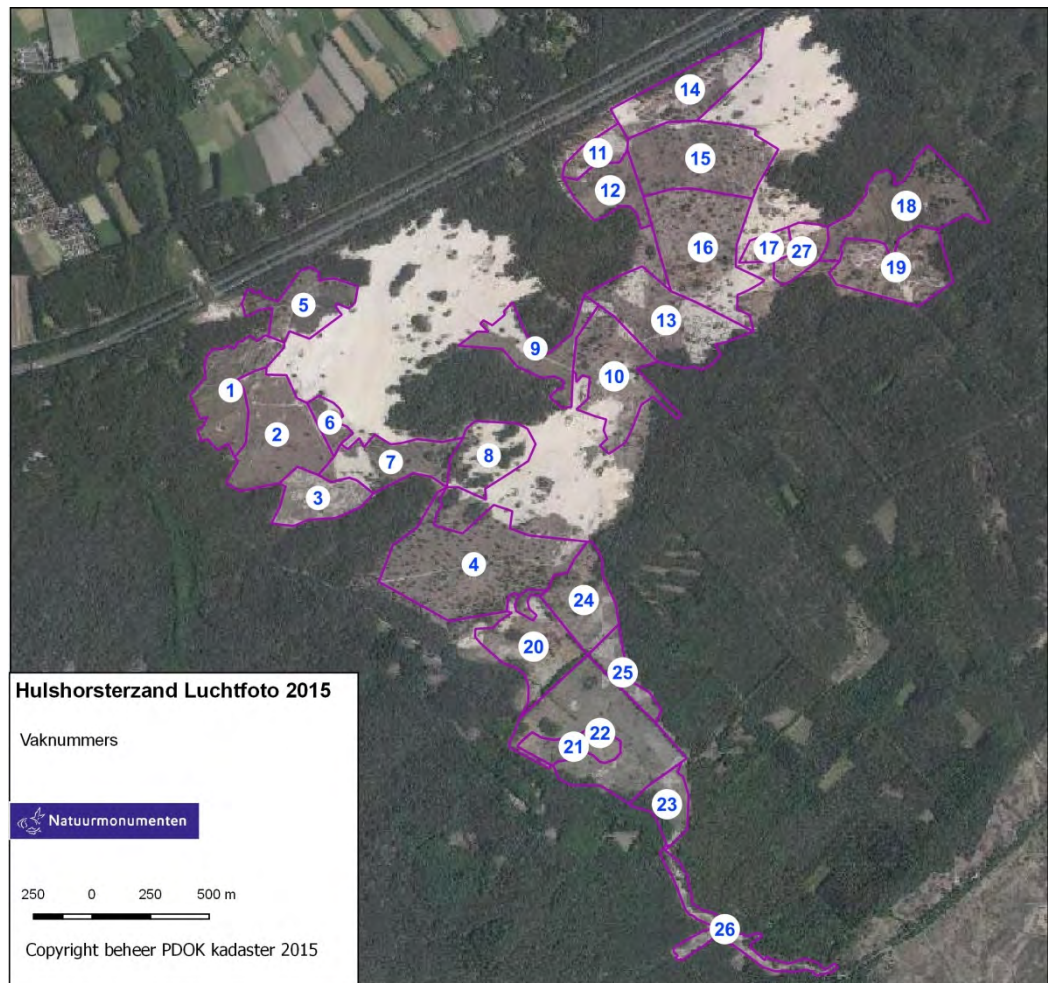
Er wordt gestreefd naar een verscheidenheid in heide en stuifzand.

Het doel van de begrazing is (begrazingsplan, de Wassum, 2012):

- Behoud van kwaliteit heide en verbeteren van structuur door bevorderen van strooiselafbraak en creëren van meer open plekken
- Voorkomen van verruiging van typische stuifzandbegroeiing
- Remming van opslag van bomen
- Omvormen van pijpenstrootje en bochtige smele in voormalige bospercelen tot structuurrijke heide

Randvoorwaarden:

- Schapen zijn geen maaimachines, schapen moeten voldoende voedingsstoffen binnen kunnen krijgen (we hebben het hier uiteraard niet over 'Texelaars').
- Pijpenstrootje wordt in een jaar zowel in het voorjaar als in het najaar begraasd.
- Er vindt in principe geen ontworming plaats tijdens de begrazing

Figuur 1 Vlaknummers Natuurmonumenten

2 DE BEGRAZING IN HET ALGEMEEN

De schapenbegrazing wordt sinds 2013 uitgevoerd met een schaapskudde van ca. 300 tot 350 schapen, verdeeld over oaien met hun lammeren in een verhouding van ca. 2:1.

Elk jaar heeft de schaapherder een planning gemaakt op weekniveau en hij heeft per vlak bijgehouden hoeveel graasdagen de kudde uiteindelijk maakte (tabel 1).

In 2013 is de kudde begonnen op 153 ha tussen half juni en begin november. In de jaren daarna is de graasperiode uitgebreid en ligt in 2016 tussen half april en half november. De te begrazen oppervlakte besloeg in 2016 250 ha.

Er heeft een verschuiving in graasdruk plaatsgevonden. In 2013 is veel tijd gestoken in de vergraste stuifzandvlaktes. Dit was later minder nodig, omdat er minder gras en meer korstmossen groeiden. In de recent gekapte bossen in de heidecorridor was na boskap nauwelijks ondergroei. In 2015 en 2016 echter begon de productie van de kruidlaag, met name van bochtige smele toe te nemen en was er ook meer behoefte aan begrazing.

De opslag wordt door de begrazing alleen onvoldoende tegengegaan. Grove den wordt in het algemeen na de eerste nachten met nachtvorst wel smakelijker, maar tegen die tijd is het graasseizoen meestal al afgelopen. Bovendien is de grove den in het Hulshorsterzand uitgesproken taai en regenereert uit ondergestoven takkransen. Mogelijk knabbelen ook de edelherten nog eens aan de dennen. De jonge dennenopslag heeft dan ook veelal een bonsaimodel. Aanvullende maatregelen als handmatig knippen en afzagen zijn dus nodig gebleven. Dit werd in de periode 2013-2016 uitgevoerd door de herders en door vrijwilligers.

Figuur 2 Bonsaidennetjes in vlak 11

tabel 1 Oppervlaktes van de vlakken (zie ook figuur 1). De kruisjes geven aan of het vlak in dat jaar begraasd is. Sgd= aantal graasdagen dat de schaapskudde in een vlak doorbrengt (bron: verslag 2013, 2016, P.Aalbers, in 2013 is de begrazing per vlak bijgehouden, in 2016 is de begrazing per blok geteld).

blok	vlak	opp	2013	2014	2015	2016	Sgd 2013	Sgd 2016
1	1	9,8	X	X	X	X	20	
	2	13,6	X	X	X	X	18	
	3	6,5		X	X	X	0	
	5	8,3	X	X	X	X	10	
	6	1,9	X	X	X	X	2	
	7	8,0		X	X	X	0	
	Totaal 1							50
2	4	25,5			X	X		
	20	11,90	X	X	X	X	9	
	24	8,80	X	X	X	X	4	
Totaal 2						13	24	
3	9	7,9			X	X		
	10	13,2			X	X		
	13	14,7			X	X		
Totaal 3							14	
4	11	3,8	X	X	X	X	3	
	12	6,2	X	X	X	X	4	
	14	10,7	X	X	X	X	3	
	15	15,5	X	X	X	X	8	
	16	18,2			X	X		
Totaal 4						18	32	
5	18	14,8	X	X	X	X	18	
	19	11,6			X	X		
	27				X	X		
Totaal 5						18	26	
6	21	3,90	X	X	X	X	11	
	22	21,40	X	X	X	X	53	
	23	4,40	X	X	X	X	6	
	25	3,10	X	X	X	X	3	
	26	5,60				X		
Totaal 6						73	89	
		249					172	222

3 EVALUATIE PER HEIDETYPE

3.1 ZANDVERSTUIVING EN STUIFZANDHEIDE (VLAKKEN 2, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 16)

Een aantal vlakken rond het stuifzand is alleen begraasd, er zijn geen andere maatregelen uitgevoerd.

Ontwikkeling: Vlak 2 was sterk vergrast met struisgras en is in 2013 en 2014 intensief begraasd. De vergrassing is daarna sterk verminderd.

Vlak 4 is een schrale vegetatie van grijs kronkelsteeltje, buntgras, struisgras¹ met vrij veel dennenopslag. Vlak 4 is pas sinds 2015 effectief meegenomen in de begrazing.

Vlak 7, 8, 9, 12 en 15 bestaan uit verstoven vlaktes met veel open zand, buntgras en een mostapijt met korstmossen, plaatselijk met grazige zones van struisgras. Omdat er weinig voedingsstoffen aanwezig zijn, wordt hier alleen een lichte, gehoede begrazing uitgevoerd.

In al deze vlakken is een sterke mozaïek-structuur ontstaan van open zand, tapijten van grijs kronkelsteeltje, struisgrasstroken, buntgrasvegetatie, al dan niet met veel korstmossen en jonge heide en oude heide in sterk wisselende hoeveelheden. De overgangen zijn soms geleidelijk, soms abrupt.

Vlak 10 en grote delen van 16 bestaan uit duintjes met veel struikheivegetatie, afgewisseld met bochtige smele, open zand en struisgras. Door het verwijderen van de opslag is de kruidlaag verder tot ontwikkeling gekomen.

Figuur 3 structuurrijke heide in 2016, vlak 2

¹ De struisgrasbegroeiingen van het stuifzand zijn niet nader gespecificeerd, maar bestaan voornamelijk uit moerasstruisgras en/of zandstruisgras. In enkele voedselrijkere hoekjes komt ook gewoon struisgras voor.

De duintjes in vlak 10 en 16 hebben zich ook ontwikkeld tot structuurrijke heide. In vlak 10 is plaatselijk berkenopslag aanwezig.

Evaluatie: Vlakken met veel grijs kronkelsteeltje, buntgras en struisgras zijn in de zomer niet te begrazen, omdat ze zeer schraal zijn. Lichte betreding is gunstig voor de ontwikkeling van korstmossen. Deze begrazing lijkt voldoende voor de instandhouding van de mozaïek. De dennetjes worden onvoldoende opgevreten en vertonen bonsai-achtige structuren.

Aanbevelingen: In vlak 4, 7, 8, 9, 12 en 15 is extensieve gehoede begrazing gewenst, ivm belang van lichte tred en licht geknabbel aan struikhei, de korstmossen zijn gevoelig voor overmatige tred.

Wel moeten vergrassing en vermossing in de gaten gehouden worden.

Jonge stuifzandbegroeiing (gekenmerkt door buntgras) wordt in het voorjaar en zo mogelijk nog eens in het najaar gehoed en extensief begraasd. Het knabbelen aan de struikhei houdt de hei vitaal. Naast het afvreten van grassen is tred hier een belangrijk onderdeel van begrazing. Vergrassing goed in de gaten houden.

Ook in vlak 2, 10 en 16 is instandhoudingsbeheer met gescheperde begrazing gewenst. Deze zal intensiever zijn dan in de uitgestoven vlaktes, omdat hier meer voedsel beschikbaar is (bochtige smele, struikhei).

Overmatige opslag van dennetjes handmatig verwijderen. In vlak 10 eventueel werken met een nachtraster met hergroei op berkenopslag.

Figuur 4. Stuifzandkorrelloof

3.2 ZANDVERSTUIVING EN STUIFZANDHEIDE, RECENT GEKAPT/GEDUND (VLAKKEN 1, 3, 4, 8, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 27)

Ontwikkeling: Vlak 1 was voormalig dennenbos en bestond in 2013 uit een dichte begroeiing van rode en blauwe bosbes met klauwtjesmos, struisgras en bochtige smele. De struikhei was sterk verouderd of reeds afgestorven, overigens kwam ook kortbegaasde heide als gevolg van begrazing door edelherten. Hier is een weekendraster geplaatst. Al na het eerste graasseizoen was verjonging van de struikhei te zien: minuscule heideplantjes op opengetrapte plekken. Ook de activiteit van mestkevers zorgt voor open plekkjes. De oude heidestruiken zijn onder de begrazing ingestort. Na het vierde seizoen is echter een mozaïekvegetatie ontstaan met vitale bosbesvegetaties, open zand, struik- en kraaihei, grazige vegetatie en open zand.

Vlak 3 ontwikkelt zich na het verwijderen van de opslag en de strooisellaag tot open zand met buntgras en grijskronkelsteeltje/ruig haarmos.

De duintjes van vlak 4, 8, 11, 13, 14, 16, 17, 19 zijn voor of tijdens de periode 2013-2016 vrijgezet. Daarvoor was sprake van een zwakbegroeide toplaag. Bochtige smele vormde hooguit een ijle laag, plaatselijk groeide veel klauwtjesmos en weinig struikhei. Blauwe en rode bosbesbegroeiingen vormden lokale patches. De kruidlaag is na boskap verder ontwikkeld, maar is ook gelijk in de begrazing opgenomen. Op veel plekken komt struikhei opvallend goed tot ontwikkeling. Bochtige smele is ook verder veel aanwezig, maar wordt tegelijkertijd sterk begraasd. De vegetatie is sterk mozaïekvormig ontwikkeld.

Evaluatie: De ontwikkeling van een gemengde, maar dichte begroeiing in vlak 1 naar een mozaïek met vitale heide met open en grazige plekken kan positief beoordeeld worden.

De vorming van mozaïeken in de vegetatie is gunstig voor veel heidefauna.

Aanbevelingen: In vlak 1 geleidelijk de druk verlagen.

In vlak 3 extensieve begrazing, vnl. als trekroute. In de overige vlakken intensiteit van de begrazing afstemmen op de ontwikkeling van de vegetatie. Ook hier is een mozaïekvegetatie van vitale struikhei, kraaiheide, bochtige smele, bosbes en meer open vegetatie gewenst.

Figuur 5 Vlak 1 links met dichte mosbedekking en afgestorven heide in 2013, rechts met actieve verstuiving en jonge heide

3.3 HEIDE (5, 6, 18, 20, 23, 24, 25)

Ontwikkeling: De vlakken 5 en 6 bestaan uit structuurrijke heide met veel oude struikheide. Deze worden jaarlijks licht en gescheperd begraasd. Naast oude stadia van struikheide is ook verjonging ontstaan, zowel op de grond als aan de oudere struiken zelf. Vlak 18 bestaat uit oude heide met een dichte laag van klauwtjesmos en bochtige smele, afgewisseld met plagstroken met uniforme jonge heide. De oude struikheide was bij aanvang van de begrazing gedeeltelijk reeds afgestorven. Na de begrazing in 2013 is veel van de oude heide vertrapt en ingestort. Al in 2014 werd de eerste verjonging zichtbaar, vooral op de plek van het nachtvak. Deze stroken zijn nu overwegend begroeid met bochtige smele, waarin jonge struikheide plaatselijk tot ontwikkeling komt. De plagstroken met uniforme jonge heide veranderen nog weinig.

De jeneverbes in vlak 18 ziet er in 2016 fris uit en lijkt gegroeid. Naar de oorzaak moeten we gissen. Het kan zijn dat 2016 groeizaam weer was, het kan ook zijn dat met het beschikbaar komen van meer jonge heide er minder herten aan de jeneverbes komen vreten.

De vlakken 20 en 24 zijn in 2013 vrijgekapt en de strooisellaag is grotendeels verwijderd. Daarna is heideplagsel opgebracht. De bodem van 20 en 24 is sterk afwisselend en bestaat uit arme droge zandgrond, maar ook uit vochtigere humusrijke bodems. In begin 2014 was hier nog weinig vegetatie aanwezig, in 2016 heeft hier een vegetatie ontwikkeld van jonge, nog structuurarme struikheide, vrij ruige pijpenstrootjevlakken en vlakken met bochtige smele. Al aanwezige oude heidestruiken hebben zich uitgezaaid. Ook zijn er enkele plagvlakken waarin wel veel dennen kiemen en die zwaar betreden worden door de edelherten.

Vlak 23 is pas in 2016 vrijgekapt en is de strooisellaag verwijderd. Hier is nog niet veel te zien. Vlak 25 heeft een humusrijke ondergrond, maar de strooisellaag is na boskap niet verwijderd. Hier heeft zich een vegetatie van bochtige smele ontwikkeld, die echter in trek is bij de schapen als afwisseling op het menu van pijpenstrootje. Er zijn enkele jonge struikheideplanten aangetroffen, evenals rode en blauwe bosbes.

Figuur 6 Links vlak 20 in 2013, rechts het ernaast gelegen vlak 24 2016

Evaluatie: De lichte begrazing in vlak 5 en 6 is voldoende om de heide structuurrijk te houden en de struikheide vitaal te houden.

De verjonging van de struikheide van vlak 18 is goed op weg, maar heeft nog tijd nodig.

De vlakken 20 en 24 zijn plaatselijk vrij ruig door de pijpenstrootje. Over het gehele terrein bekeken is dit echter een goede toevoeging in de structuur. Het zal nog wel enige tijd duren

voor er meer structuur zit in de jonge heide op plagplekken met heideplagsel. Door het opbrengen van heideplagsel is er weinig opslag van dennen.

De gescheperde begrazing op de randen van het van Sandbergsveld waarin vlak 25 opgenomen is zal op den duur tot een verbetering van de structuur en samenstelling leiden.

Figuur 7 Florerende jeneverbes in vak 18, links 2013, rechts 2016

Aanbevelingen:

De oude struikhei van de vlakken 5 en 6 behoren op dit moment tot de weinige locaties op het HHZ met vitale oude heidestruiken. Voortzetten van de extensieve begrazing is hier wenselijk.

In vlak 18 kan geëxperimenteerd worden met een nachtvak dwars over de plagstructuur.

Omdat de vlakken 20, 24 en 25 relatief voedselrijk zijn is hier voortzetting van een intensievere gescheperde begrazing gewenst.

3.4 NATTE EN VOCHTIGE HEIDE (21, 22)

Ontwikkeling:

De pijpenstrootjeheide is met gerasterde drukk begrazing begraasd. In 2013 is een gedeelte van vlak 22 met gerasterde begrazing intensief begraasd. Op de hogere droge delen nabij de beukenlaan is pijpenstrootje sterk teruggedrongen. Ook in de zuidwestelijke laagte is de dominantie van pijpenstrootje aanzienlijk verminderd, in 2016 is op deze plek ook verjonging van struikhei waargenomen. De pollenstructuur van pijpenstrootje leek verder echter in 2016 niet afgenomen te zijn. 2016 had echter ook een zeer groeizaam voorjaar en zomer.

De locatie met klokjesgentiaan (vlak 21) is in drieën verdeeld, waarbij een deel niet begraasd werd, een deel extensief begraasd en een deel intensief begraasd (juni), steeds roterend. Bij de beenbreek zijn twee vakken gemaakt, met extensieve en met intensieve begrazing. In 2016 zijn bij een telling 1800 individuen klokjesgentiaan geteld. Verder bleek dat er veel bloeistengels waren, maar ook dat er meerdere bloeistengels per plant aanwezig waren, vooral in het intensief begraasde vlak.

Evaluatie:

De begrazing in vlak 21 pakt positief uit voor klokjesgentiaan en beenbreek.

Het effect van de begrazing in vlak 22 blijft wat achter in de ontwikkeling zoals die in 2013 gestart is.

Een tweede begrazing op de pijpenstro in het najaar is zeer wenselijk, maar is slechts gedeeltelijk uitvoerbaar, omdat er tijdens de bronst (vanaf 1 september) geen kudde mag lopen.

Aanbevelingen:

Voortzetten van de intensieve en extensieve begrazing op klokjesgentiaan en beenbreek. Het vak zonder begrazing kan vervallen, omdat het weglaten van de begrazing niet bijdraagt aan de instandhouding van de soort.

De vergrassing van pijpenstrootje (gedeeltelijk) terugdringen is met de huidige kuddeomvang een zaak van lange adem. Eigenlijk is in het voorjaar een dubbele kudde nodig om voldoende druk te zetten op een wat grotere oppervlakte (mond. Med P. Aalbers). Dit behoort voorlopig niet tot de mogelijkheden. Daarom wordt aanbevolen om eerst een klein gedeelte intensief, maar wel goed te begrazen, en van daaruit dit type rustig uit te breiden. Dat betekent ook dat er grote delen dus (nog) niet begraasd worden. Voor het leefgebied van de adder en eventueel andere reptielen is het van belang dat er wel ruige pijpenstrootjestroken aanwezig blijven.

Figuur 8. Vlak 22 in 2016, links met vlakte met pijpenstrootje, rechts met structuurrijke heide met fors gereduceerd pijpenstrootje

3.5 CORRIDOR RICHTING ELSPEETSE HEIDE (26)

Ontwikkeling: de corridor is in 2015 vrijgekapt. De strooisellaag is plaatselijk verwijderd. Hier ontwikkelt zich een mooie, afwisselende structuur van blauwe en rode bosbesvegetatie, bochtige smele, pijpenstrootje en struikhei.

Evaluatie: De huidige vegetatie vormt een goede uitgangssituatie voor heidegebonden fauna.

Aanbevelingen: begrazing met gescheperde kudde

3.6 GEBRUIK VAN NACHTVAKKEN EN WEEKENDRASTERS

De nachtvakken worden altijd maar voor een nacht of enkele nachten opgezet met flexnetten en daarna verplaatst. Nachtvakken zijn altijd gebonden aan een pad, omdat er voldoende wateraanvoer moet zijn. In het veld zijn deze nachtvakken meestal na afloop van het graasseizoen niet terug te vinden.

Vaak wordt gebruik gemaakt van de weekendrasters. De weekendrasters zijn wel duidelijk herkenbaar, ze zijn vaak korter begraasd en graziger. De struikhei is door de begrazing vitaal, oude struikhei valt om. Omdat het aantal voedselrijke plekken op de stuifzandheide steeds verder afneemt worden de weekendrasters steeds groter. Steeds vaker wordt 7 dagen in de week gehoed, omdat dat praktischer is.

In het gehele areaal bezien vormen deze meestal sterk begraasde en grazige plekken een toevoeging aan het gehele areaal door de variatie.

Figuur 9 weekendraster in vlak 10

4 CONCLUSIES & ALGEMENE AANBEVELINGEN

4.1 CONCLUSIE

Doelstelling

De begrazing van het Hulshorsterzand beantwoordt aan de doelstellingen: het draagt duidelijk bij aan het terugdringen van de vergrassing en een verhoging van de kwaliteit van de heide en stuifzand door verbetering van de ruimtelijke structuur en afwisseling. Rondom het stuifzand (alles ten noorden van vlak 20-24) is een fraaie mozaïek ontstaan die past in de habitattypen zandverstuiving, stuifzandheide met struikheide en droge heiden.

Het zuidelijke deel vormt een belangrijk biotoop voor onder andere adder. In 20 en 24 is sprake van een mozaïek, maar in 22 is pijpenstrootje over grote oppervlaktes nog te dominant en is meer structuur (dwz meer struik- en dopheide en meer open plekken) wenselijk.

Nachtvakken

Nachtvakken, voor zover geen weekendraster is gebruikt, zijn niet duidelijk terug te vinden in het terrein, weekendrasters wel. In de weekendrasters is duidelijke verjonging van de struikheide merkbaar, maar levert ook een risico op vergrassing. Tot nu toe zijn hiermee geen problemen gesignaleerd.

Communicatie

Er is sprake van een goede communicatie met de uitvoerder: deze denkt mee over uitvoering om natuurdoel te bereiken, doet wat afgesproken is, geeft ook aan als het onvoorzien anders loopt. Wisselt schapen als ze niet voldoende opgewassen zijn tegen zware omstandigheden op de heide.

4.2 ALGEMENE AANBEVELINGEN

Om de habitats in stand te houden en verder te ontwikkelen verdient het aanbeveling om de begrazing in de huidige vorm voort te zetten: een kudde die grote delen van het seizoen in het gebied aanwezig is en die extensief graast waar het extensief kan en intensief graast waar meer druk nodig is. Met specifieke eisen van aanwezige soorten wordt rekening gehouden. Rondom het stuifzand zal vooral extensieve, gehoede begrazing nodig zijn, bij drukk begrazing kan zowel gehoede begrazing als gerasterde begrazing toegepast worden.

Door het verwijderen van bos en opslag neemt de productie van de kruidlaag toe. De behoefte aan begrazing neemt daardoor ook toe. Dit is tot nu toe opgevangen door een langere graasperiode. De begrazing van het pijpenstrootjeveld komt daarmee enigszins in het gedrang. Het verdient aanbeveling om de begrazing te concentreren op plaatsen waar omvorming naar structuurrijke heide meest gewenst is.

Een overgangszone van stuifzandheide naar de bosrand met jonge opslag ontbreekt nog. Voor soorten als de nachtzwaluw zou dat gunstig zijn. Het zou ook goed zijn als hier ook andere houtige soorten zoals sporkehout en gewone lijsterbes groeiden. Er is echter dermate weinig loofhout voorhanden dat verjonging van loofhout vrijwel kansloos is bij de huidige hertenstand.

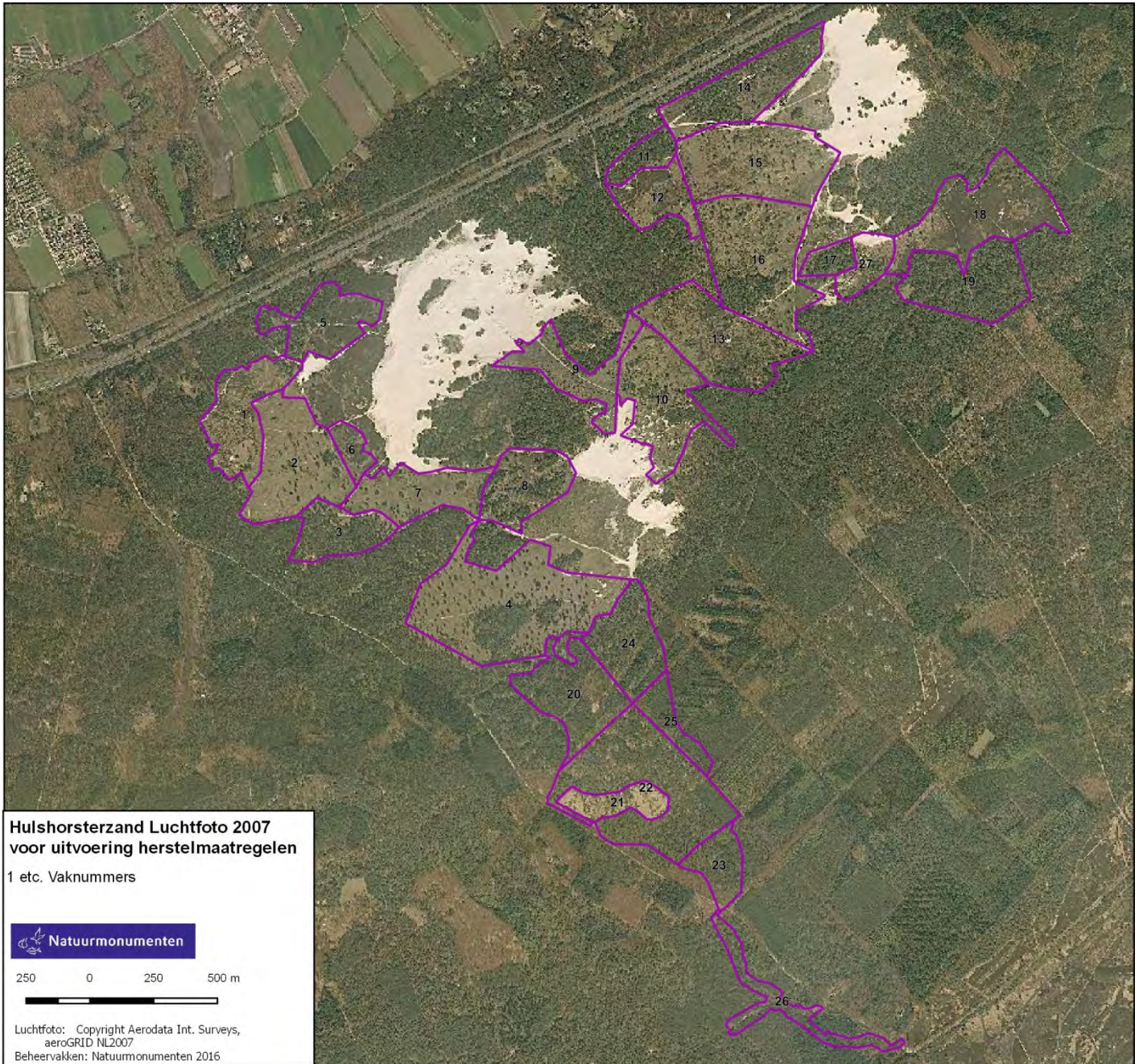
Verder is het goed om hier en daar een enkele jonge den te sparen als solitaire boom voor de toekomst (buiten begrazing om).

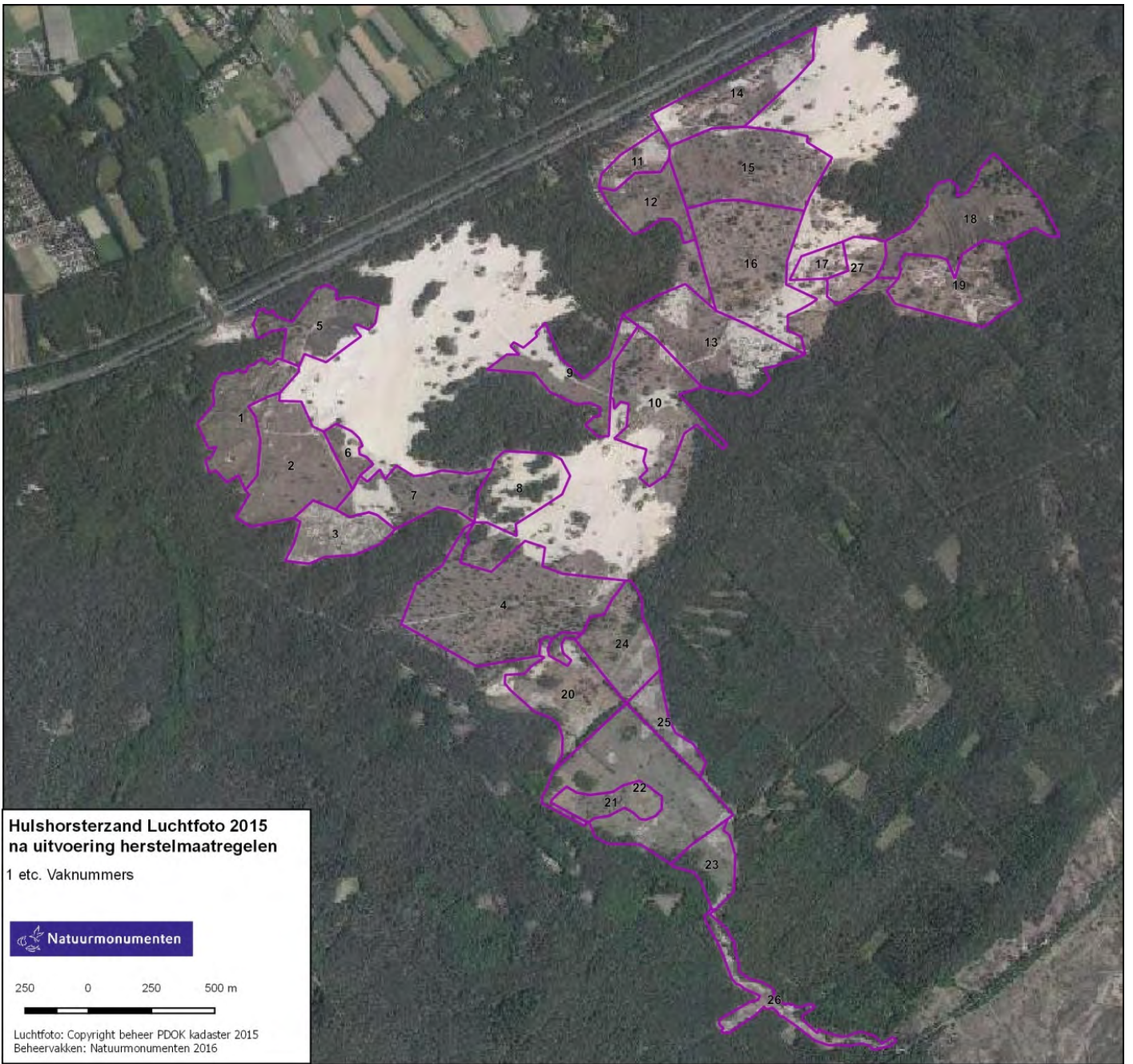
Onder de huidige stikstofdepositie kunnen vergrassing en vermossing van het stuifzand en de heide ondanks de begrazing geleidelijk verder gaan. Ook bestaat er een risico van vergrassing op de locatie van de weekendrasters/nachtrasters. Het is van belang goed in de gaten te houden of het stuifzand en de (stuifzand-)heide voldoende open blijven.

Vervolg begrazing: het effect van de begrazing hangt sterk samen met de kwaliteit van de herder: van een herder wordt allereerst gevraagd dat hij de kudde effectief kan inzetten. Verder is van belang dat er een goede samenwerking is tussen Natuurmonumenten en de herder om zodoende de aanwezige soorten en doeltypen te beschermen en te ontwikkelen.

BIJLAGE 1 LUCHTFOTO'S

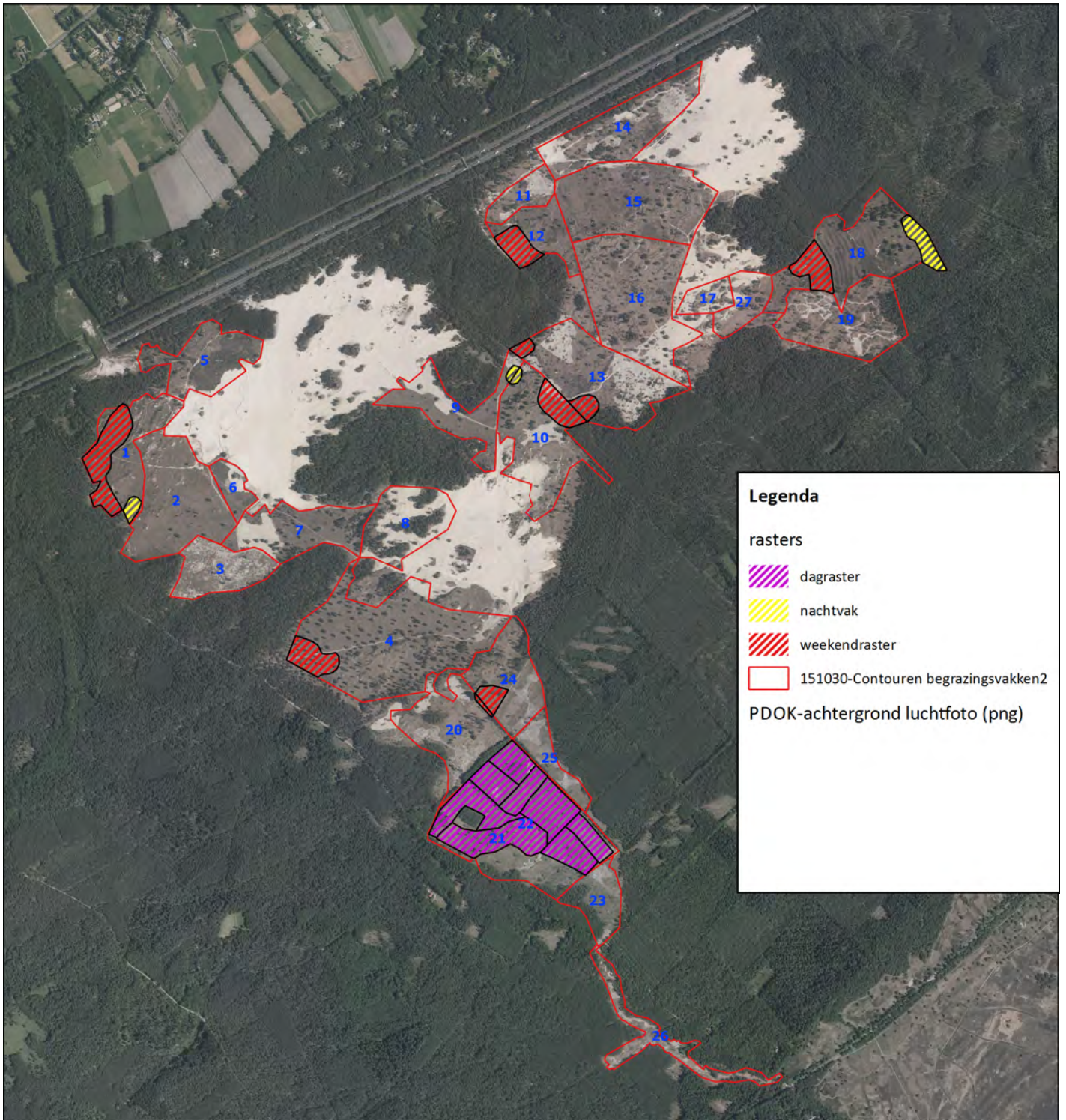

BIJLAGE 2 LOCATIE VAN WEEKENDRASTERS, NACHTVAKKEN EN GERASTERDE BEGRAZING

Locatie van rasters in 2016

BIJLAGE 3 VERSLAGEN OVER 2013, 2014 EN 2015

EVALUATIE BEGRAZINGSBEHEER HULSHORSTERZAND

(Life 10 nat/nl/0023/Actie A2)

P.J.M. Verbeek
M.C. Scherpenisse

Colofon

© 2014 Natuurbalans - Limes Divergens BV / Natuurmonumenten

Tekst en samenstelling: P.J.M. Verbeek en M.C. Scherpenisse
Projectleiding: P.J.M. Verbeek
Eindverantwoordelijk: P.J.M. Verbeek
Projectnummer: 13-189

In opdracht van: Natuurmonumenten

Wijze van citeren: Verbeek, P.J.M. & M.C. Scherpenisse, 2014. Evaluatie begrazingsbeheer Hulshorsterzand. Bureau Natuurbalans-Limes Divergens, Nijmegen.

Niets uit dit rapport mag worden vervaardigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van scanning, internet, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever hierboven aangegeven en Natuurbalans-Limes Divergens BV noch mag het zonder een dergelijke toestemming worden gebruikt voor enig ander werk dan waarvoor het is vervaardigd.

Natuurbalans-Limes Divergens BV is niet aansprakelijk voor gevolgschade, alsmede voor schade welke voortvloeit uit toepassingen van de resultaten van werkzaamheden of andere gegevens verkregen van Natuurbalans-Limes Divergens BV. De opdrachtgever vrijvaard Natuurbalans-Limes Divergens BV voor aanspraken van derden in verband met deze toepassing.

Natuurbalans-Limes Divergens BV is lid van het Network Groene Bureau's, brancheorganisatie voor kwaliteitsbevordering en belangenbehartiging.

In opdracht van: Natuurmonumenten

10 april 2014

NATUURBALANS – LIMES DIVERGENS BV

Redboulevard, Toernooiveld 1
Postbus 6508, 6503 GA Nijmegen

adviesbureau voor natuur & landschap

info@natuurbalans.nl
www.natuurbalans.nl

T (024) 352 88 01

1 BEGRAZING HULSHORSTERZAND5

1.1 Algemene beoordeling begrazingsplan De Wassum5

1.2 Geplande versus uitgevoerde werkzaamheden6

1.3 Interview met herder/beheerder van het terrein9

1.4 Beperkte veldtoets begrazingseffecten10

2 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN13

BIJLAGE 1 PLANNING EN TIJDSBESTEDING IN DAGEN PER GEBIED14

1 BEGRAZING HULSHORSTERZAND

1.1 ALGEMENE BEOORDELING BEGRAZINGSPLAN DE WASSUM

Het begrazingsplan van De Wassum is de basis geweest bij de offerte-uitvraag van Natuurmonumenten voor de uitvoering van het begrazingsbeheer. De inschrijvers moesten hun offerte op dit begrazingsplan baseren. Of met dit begrazingsplan de gestelde doelen daadwerkelijk behaald kunnen worden zal aan de hand van het beheerresultaat in de toekomst (2016) geëvalueerd kunnen worden.

In het kader van deze opdracht is het begrazingsplan door Natuurbalans in het algemeen beoordeeld op de voorgestelde werkwijzen en haalbaarheid van gestelde doelen.

Onze mening is dat de algemene opzet goed in elkaar zit en duidelijk opgesteld is door iemand die veel ervaring heeft met het omvormen en beheren van ecologisch waardevolle heidevegetatietypen middels schapenbegrazing.

Het plan beschrijft alle terreintypen die begraasd zullen worden. De begrazingsgetallen die gebruikt worden voor de eerste planning zijn bedoeld als richtlijn.

Het plan bevat praktische tips die ook in de praktijk worden opgevolgd. Er wordt gewerkt met een gehoede kudde en met flexinetten. De gehoede kudde wordt gehoeid vanuit nachtvlakken, die dagelijks worden verplaatst. Er wordt aanvullend boomopslag verwijderd door de herder.

In het plan worden normen voor de planning van het aantal graasdagen gebruikt die in de praktijk van de schapenbegrazing zijn opgebouwd. De begrazing is later begonnen dan in de offerte als planning is aangegeven. In veel van de recent gekapte gedeelten (zie figuur 1) valt echter nog weinig te grazen. Bovendien is het voorjaar in 2013 pas laat van start gegaan. De late start is daardoor niet nadelig geweest voor de effectiviteit.

De verhouding tussen gerasterd en gehoede begrazing is vergelijkbaar gebleven. De meeste percelen zijn gedurende meerdere periodes begraasd.

Figuur 1. Recent gekapt en toplaag verwijderd. Er valt nog weinig te grazen

1.2 GEPLANDE VERSUS UITGEVOERDE WERKZAAMHEDEN

De herder heeft weekoverzichten bijgehouden waarin de tijdbesteding van geplande werkzaamheden is afgezet tegen de uitgevoerde werkzaamheden, waarbij onderscheid is gemaakt in verschillende begrazingsvlakken, vegetatietypen en gehoede begrazing of fleximetbegrazing (Bijlage 1). Door het aantal geplande dagen af te trekken van het aantal uitvoeringsdagen is een tabel ontstaan (tabel pagina 8) die laat zien waar de planning afwijkt van de uiteindelijke uitvoering.

Het uitgevoerde totaal aantal kuddedagen is conform de planning, daarbinnen zijn verschuivingen opgetreden (zie tabel pagina 8). Dit heeft te maken met het voedselaanbod binnen de percelen. De percelen die recent zijn gekapt, boden weinig tot niets te grazen en zijn daardoor korter begraasd dan gepland. Dit gaat om de percelen 11, 12, 14, 15, 20, 23, 24 en 25. Sterk vergaste percelen zijn daarentegen veel intensiever begraasd. Dit zijn de percelen 1, 2 en 5 (bochtige smele) en de percelen 21 en 22 (voornamelijk pijpenstootje, figuur 2). Perceel 2 was in de planning opgenomen als buntgrasvegetatie, een type waar niet veel te grazen valt als het goed ontwikkeld is. Iets meer dagen zijn gestoken in het begrazen van het vrijgekapte perceel 22. Het sterk vergaste perceel 21 is begraasd volgens geplande intensiteit. Hierin zitten gedeelten die intensief begraasd worden en die extensief begraasd worden vanwege het voorkomen van bijzondere soorten (beenbreek en klokjesgentiaan). Er is duidelijk goed rekening gehouden tijdens de begrazing met het voorkomen van deze beschermde soorten. De effectiviteit van de kudde was aan het begin nog niet als verwacht aangezien de kudde niet van een voedselrijkere dijk kwam.

want uit ervaring weten we dat dit bij veel gehoeude kuddes niet het geval is. Daar is het fokken van schapenvlees en het recreatieve aspect het belangrijkste doel en zijn de ecologische waarden vaak ondergeschikt.

Wij kregen de indruk dat de herder zich ook goed laat sturen door de beheerders en de begeleiders, waardoor hij een goede ervaring kan opbouwen en er goede garantie is op herstel van ecologisch waardevolle heidevegetaties.

1.4 BEPERKTE VELDTOETS BEGRAZINGSEFFECTEN

Tijdens het veldbezoek op 14 januari 2014 is gekeken naar de vegetatiestructuur. Het beheereffect kan op sommige vegetatietypes mogelijk al binnen één jaar worden afgelezen. Van andere types is vanwege de korte tijdsperiode mogelijk nog geen effect zichtbaar (bijvoorbeeld sterk vergraste situaties).

Figuur 3 Oude heide met dichte moslaag van overwegend klauwtjesmos

Er zijn van de situatie voortvloeiende gegevens, we zijn uitgegaan van de beschrijving van de beheerders en de herder. De noordwesthoek (1, 2 en 5) omvat heide en op de plaats waarop tot vijf jaar geleden bos gestaan heeft een korte gras-mosvegetatie. Er ligt een stevig mostapit met veel klauwtjesmos en bronsmos. Door de recente begrazing zijn op sommige taluds open plekken ontstaan waarin weer buntgras tot ontwikkeling komt (figuur 4). De dominantie van bochtige smele in perceel 2 (op grond van waarneming herder) is door de intensieve begrazing doorbroken. Ook het mostapit van grijs kronkelsteeltje laat kleine open plekken met buntgras zien, mogelijk door de betreding van de kudde. Hier is niet veel begraaasd.

Op de plekken met schapenmest hebben veelal zwijnen de bodem omgewoeld, op zoek naar larven van onder andere mestkevers die er volop zaten. Hier komen kleine polléitjes buntgras tot ontwikkeling.

In het heideperceel (1) groeit hoofdzakelijk oude heide (figuur 3). Veel van de heide is echter afgestorven. Het mospakket en mogelijk ook de vracht van edelherten belemmeren de kieming van jonge heide. Jonge heideplanten zijn niet aangetroffen, wel sterk begraaasde heideplanten. Van de gehoeude begrazing wordt verwacht dat de heideverjonging bij regelmatige terugkeer in dit deel door zal zetten, maar dat dit tijd nodig heeft.

In het terrein is zichtbaar dat lokaal ook edelherten en reeën in het terrein aan de vegetatie knabbelen en hier behoorlijke invloed op lijken te hebben. Hiermee moet rekening gehouden worden met de schapenbegrazing.

Figuur 4 Betreding door begrazing doorbreekt plaatselijk de dichte moslaag en maakt plaats voor buntgras

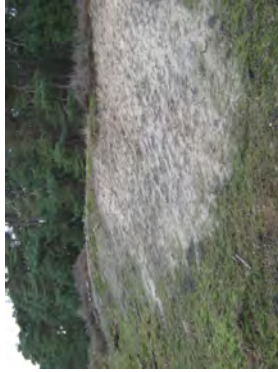
In het zuidelijke gedeelte zijn het met name de gedeelten 21, 22 en 25 die sterk begraaasd zijn. Het gras dat hier groeit is flink kort gevreten. Het gaat hier om pijpenstrootje, bochtige smele en gewoon struisgras. Waar pijpenstrootje domineert zijn de pollen tot op de kern kortgevreten.

Een gedeelte van het pijpenstrootjesveld (22) is extensief begraaasd vanwege beenbreek en klokjesgentiaan. Omdat in het verdere terrein weinig pijpenstrootjesvelden voorkomen is een veld met pijpenstrootje hoe dan ook een welkome afwisseling.

Ook het gedeelte nr 18 met oude heide is gehoeft begraasd. Verjonging van de heide is hier gewenst, maar heeft tijd nodig om te ontwikkelen. Het vergraaste gedeelte op voormalig bosbodem is sterk begraasd door rasterbegrazing. Hier zijn open plekken ontstaan met ruimte voor kieming en buntgras. De mest biedt variatie en een voedselplaats voor mestkevers.

In de begraasde vlakken is weinig opslag aangetroffen. Naast begrazing wordt opslag ook handmatig verwijderd door de herder en door vrijwilligers.

Figuur 5 Door betreding ontstaan weer open plekken (linkerfoto, perceel 18). De mest trekt nog meer leven aan (o.a. volop mestkevers)

2 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Conclusies

- De schapenbegrazing in het Hulshorsterzand wordt goed uitgevoerd voor zover we dit voor 2013 kunnen beoordelen op grond van expert judgement. De begrazing wordt goed en flexibel aangepast aan de ontwikkeling van de vegetatie in het gebied.
- Op de kapvlaktes is nog onvoldoende te grazen. De begrazing is het afgelopen seizoen daarom gericht op het tegengaan van vegrassing. Ten opzichte van de oorspronkelijke planning is hierdoor een verschuiving opgetreden van de kapvlaktes naar het zuidelijk deel met pijpenstrootje (vlakken 22 en 21) en bochtige smeie (vlakken 1 en 2).

Aanbevelingen

- De vegetatiedoelstellingen moeten duidelijk zijn, dat zijn ze nu nog niet in voldoende mate voor alle vlakken. Hier graag meer aandacht aan besteden vanuit beheer en ecologie en overdragen op de herder.
- Verjonging van de heide is in viak 1 en 18 een belangrijk aandachtspunt voor de komende jaren.

BIJLAGE 1
PLANNING EN TIJDSBESTEDING IN DAGEN PER GEBIED
(tabel P. Aalbers/De Wassum)

Figuur 6. Indeling in deelegebieden t.b.v. de begrazing. (G.H.T. van Beek, 2012. Begrazingsplan Hulshorsterzand. De Wassum, Venlo.)

Verslag

Evaluatie schapenbegrazing Hulshorsterzand 2014

(Life 10 nat/nl/0023/Actie A2)

M.C. Scherpenisse
P.J.M. Verbeek

In opdracht van: Natuurmonumenten

2 mei 2016

NATUURBALANS – LIMES DIVERGENS BV

Redboud Universiteit, Toernooiveld 1
Postbus 6508, 6500 GA Nijmegen

adviesbureau voor natuur & landschap

info@natuurbalans.nl
www.natuurbalans.nl

T (024) 352 88 01

Colofon

© 2015 Natuurbalans - Limes Divergens BV / Natuurmonumenten

Tekst en samenstelling: M.C. Scherpenisse & P.J.M. Verbeek

Eindverantwoordelijk: P.J.M. Verbeek

Met medewerking van: M. Kruit

Projectnummer: 15023

In opdracht van: Natuurmonumenten

Wijze van citeren: Scherpenisse, M.C. & P.J.M. Verbeek, 2015. Verslag Evaluatie schapenbegrazing Hulshorsterzand 2014. Natuurbalans – Limes Divergens BV, Nijmegen.

Niets uit dit rapport mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van scanning, internet, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever hierboven aangegeven en Natuurbalans-Limes Divergens BV noch mag het zonder een dergelijke toestemming worden gebruikt voor enig ander werk dan waarvoor het is vervaardigd.

Natuurbalans-Limes Divergens BV is niet aansprakelijk voor gevolgschade, alsmede voor schade welke voortvloeit uit toepassingen van de resultaten van werkzaamheden of andere gegevens verkregen van Natuurbalans-Limes Divergens BV. De opdrachtgever vrijwaart Natuurbalans-Limes Divergens BV voor aanspraken van derden in verband met deze toepassing.

Natuurbalans-Limes Divergens BV is lid van het Netwerk Groene Bureaus, brancheorganisatie voor kwaliteitsbevordering en belangenbehartiging.

INHOUD

1	INLEIDING.....	5
2	EFFECT VAN SCHAPENBEGRAZING 2014.....	5
3	BEORDELING BEGRAZING	9
4	AANBEVELINGEN.....	10

1 INLEIDING

Sinds 2013 wordt het Hulshorsterzand begraasd met een schaapskudde. Daarvoor was het beheer gedurende lange tijd extensief en incidenteel. Grote delen van het Hulshorsterzand waren sterk vergraast met bochtige smele en in de zuidelijke percelen ook met pijpenstrootje. De plaatselijke struikhevegetaties zijn sterk verouderd.

In het begin van 2014 vond een evaluatie over 2013 plaats van de schapenbegrazing op basis van een beheerplan. In de praktijk is afgeweken van het plan om de effectiviteit van de begrazing te verhogen. In dit verslag wordt de begrazing van 2014 opnieuw geëvalueerd. Daartoe is aan het eind van de winter in 2015 een veldbezoek aan het terrein gebracht.

In 2014 hebben in het Hulshorsterzand grootschalige herstelmaatregelen plaatsgevonden in het kader van een LIFE-project. Er is veel bos verwijderd voor ontwikkeling en behoud van stuifzand, buntgrasbegroeiing en heide. Er is een corridor gecreëerd om het stuifzand meer in beweging te krijgen.

2 EFFECT VAN SCHAPENBEGRAZING 2014

Het begrazingsschema zoals dat in 2013 uitgevoerd is, is in 2014 gecontinueerd. De kudde is ongeveer met ca. 350 schapen ruim 10% groter dan vorig jaar.

Figuur 1 Indeling in deelgebieden t.b.v. de begrazing. (G.H.T. van Beek, 2012. Begrazingsplan Hulshorsterzand. De Wassum, Venlo.)

Vak 1 is een locatie waar bos gestaan heeft. Dit is nog te zien aan de blauwe bosbes, die van wat meer humeuze bodems houdt. Dit gedeelte is in 2013 en 2014 in gerasterd geweest met een weekendraster. Van de verouderde struikheide die grotendeels is afgestorven, is niet veel meer over. Het dikke mostapijt vertoont echter plaatselijk open plekken. Heel lokaal is verjonging van de heide te zien.

Figuur 2 Begrazing in vak 1, rechts detail van jonge heideplanten

In vak 2 is de graasdruk ten opzichte van 2013 verlaagd, de bochtige smele was vorig jaar al sterk teruggedrongen en buntgras is intussen toegenomen. Plaatselijk komt jonge heide door de moslaag heen.

Vak 7 is een open plek waarin grijs kronkelsteeltje domineert en hier en daar buntgras door de moslaag heen groeit.

Vak 4 wordt pas sinds 2014 begraasd, eind 2013 zijn bomen gekapt. In het begin van 2014 was bochtige smele plaatselijk dominant, deze dominantie is doorbroken. Daarnaast zijn veel jonge dennen gekieemd. Deze hebben compacte stekelige en stevige naalden, waarschijnlijk als reactie op de vracht door edelherten. Voor schapen zijn deze waarschijnlijk niet meer aantrekkelijk. Om deze opslag te verwijderen zijn aanvullende maatregelen nodig (maaien met bosmaaiër of knippen).

Figuur 3. Vak 4, open grond, heide en kleine dennetjes

In vak 18 met oude heide hebben in het najaar gedurende enkele dagen nachtvakken gestaan met veel oude heide, de rest van het vak is hoedend begraasd. De oude heide binnen de nachtrasters is door vertrappen van de struiken aanzienlijk gereduceerd, zodat meer licht tot de bodem doordringt. De verjonging van de struikheide is al duidelijk waar te nemen.

Waar de heide gehoeft begraasd is, is ook verjonging waargenomen, maar op kleinere schaal. Dennen zijn hier door vrijwilligers bijna volledig verwijderd.

Figuur 4. Oude heide in vak 8, links op locatie van nachtraster, rechts detail

Vak 21 bestaat voor een groot deel uit een pijpenstroveld. In 2013 is het veld plaatselijk intensief begraasd, waardoor de –voorheen zeer dichte – vegetatie opengebroken is. In 2014 is de begrazing voortgezet, maar over een groter oppervlak, zodat de intensiteit relatief daalde. De pijpenstrovegetatie heeft nu een geschikte structuur voor reptielen zoals adder en gladde slang, doordat er open plekken zijn naast voldoende dekking van pollen pijpenstro. Dit deel van het Hulshorsterzand is een geschikt gebied voor reptielen.

Figuur 5. Vak 21 met pijpenstrovegetatie

De locaties waar beenbreek en klokjesgentiaan groeien, zijn in het najaar van 2014 gedeeltelijk vrij extensief begraasd. Pippenstro was hier dominant aanwezig. Of de begrazing ten gunste van klokjesgentiaan en beenbreek heeft uitgepakt zal monitoring moeten uitwijzen.

Op sommige locaties waar bos gekapt is (vak 1, 22) blijft de bosbesvegetatie intact. Dit zijn doorgaans vrij soortenarme begroeiingen die niet tot de habitattypen worden gerekend. Dit type komt vooral voor op bodems met een dikkere organische laag dan onder struikheidevegetaties. Het is niet goed bekend wat beheer (welk beheer dan ook) met bosbes-heide (Vaccinio-Callunetum) doet.

Jeneverbes heeft het in de heide van het Hulshorsterzand zwaar. Er staan enkele oude, weinig vitale struiken en verspreid komen nog enkele kleine jeneverbesstruiken voor. Deze kleine struiken hebben zelden bessen (vnl mannelijke planten?) en lijken verder kort gehouden te worden door de edelherten.

Figuur 6. Vak 21

3 BEOORDELING BEGRAZING

De begrazing wordt goed aangepast op de ontwikkelingen in het terrein. In 2013 is met intensieve begrazing ingezet op herstelbeheer: verjonging van de sterk verouderde struikheide,

doorbreken van de grootschalige dominantie van pijpenstro en van bochtige smele. De eerste resultaten zijn al duidelijk te zien en laten zien dat de begrazing effectief is. Omdat de rasters steeds verplaatst worden zijn er geen scherpe grenzen ontstaan. Voor de houtige opslag worden aanvullende maatregelen toegepast.

4 AANBEVELINGEN

Aangezien sommige ontwikkelingen snel gaan is het van belang om de doelstellingen per locatie goed in het oog te houden: beheer extensief waar het extensief kan, intensief waar het intensief moet.

Het pijpenstroveld begint dermate structureel te worden dat kan worden overgegaan op instandhouding. Hier is het behoud van variatie van belang: ook lokaal dichte pijpenstrootje is belangrijk voor het leefgebied van adder. Dus het is belangrijk om verspreid enkele locaties nauwelijks of niet te begrazen met oppervlakte van minimaal 1000 m² per eenheid.

Over de lange termijneffecten van drukbegrazing met schaapskuddes op kwetsbare soorten zoals klokjesgentiaan en beenbreek is nog weinig bekend, daarom is het goed om de huidige werkwijze die in fasen plaatsvindt voort te zetten en goed te kijken wat er gebeurt met de soorten.

Op de plekken waar korstmosvegetaties tot ontwikkeling komen is het verstandig om inderdeels te begrazen, deze zijn kwetsbaar. (monitoring)

Figuur 7. Vak 7 Grijs kronkelsteeltje en buntgras

Meer jeneverbessen is gewenst, maar van de jeneverbess is veel onduidelijk. Tijdens het veldbezoek zijn nauwelijks besdragende planten aangetroffen. Lichte begrazing kan de verjonging van bestaande planten stimuleren, maar de verspreiding van bessen mogelijk tegenhouden. De graasdruk van edelherten is aanzienlijk om de meeste jongere exemplaren. Overwogen zou moeten worden om een aantal exemplaren uit te rasteren zodat ze volledig kunnen uitgroeien en kunnen fungeren als zaadbron. Uit onderzoek is gebleken dat met name jongere exemplaren vitaal zaad kunnen produceren. Oudere exemplaren hebben vaak kwalitatief slecht zaad meestal vanwege teveel verweerde bodem als gevolg van decennialange "zure" neerslag.

Bosbesheide heeft een belangrijke meerwaarde voor de heide, onder andere vanwege de afwijkende bloeitijd t.o.v. van struikheide en zijn vruchten. Veel soorten profiteren hiervan. Deze kunnen extensief meebegraasd worden.

De matten van grijs kronkelsteeltje zijn gebaat bij betreding door de kudde. Doordat de stikstofdepositie is gedaald lijkt tegenwoordig ook ondanks de moslaag lokaal korstmossen op de moslaag tot ontwikkeling te komen. Of dit leidt tot kortmosvegetaties is niet duidelijk. Korstmossen zoals stuifzandkorreloof hebben open zand nodig. Het zou interessant zijn hier beter naar te kijken.

Het verdient aanbeveling om de voormalige bosvelden te begrazen, deze hebben de neiging om te vergrassenen.

Op lange termijn is misschien de moeite waard om te kijken of toedienen van steenmeel een optie is voor dit gebied. Onlangs hebben de eerste onderzoeken op park de Hoge Veluwe uitgewezen dat de afgelopen 40 jaar er net zoveel mineralen zijn verweerd uit de bodem dan 10000 jaren ervoor (mond. med Huig Bergkamp). Dit heeft een enorme impact op flora en fauna. Veel soorten zijn dan ook reeds verdwenen of zeer zeldzaam. Zeer waarschijnlijk is dit een factor die hier ook een grote rol speelt. Mogelijk is dit op actief stuifzand echter minder problematisch dat de stabilere bodems. Door het toedienen van bepaalde steenmeelsoorten (restproducten uit steengroeven) kan de bodem aanzienlijk hersteld worden.

Verslag

Evaluatie schapenbegrazing Hulshorsterzand 2015

(Life 10 nat/nl/0023/Actie A2)

M.C. Scherpenisse
P.J.M. Verbeek

In opdracht van: Natuurmonumenten

6 juni 2016

Colofon

© 2016 Natuurbalans - Limes Divergens BV / Natuurmonumenten

Tekst en samenstelling: M.C. Scherpenisse & P.J.M. Verbeek

Eindverantwoordelijk: P.J.M. Verbeek

Met medewerking van: M. Kruit

Projectnummer: 15023

In opdracht van: Natuurmonumenten

Wijze van citeren: Scherpenisse, M.C. & P.J.M. Verbeek, 2016. Verslag Evaluatie schapenbegrazing Hulshorsterzand 2015. Natuurbalans - Limes Divergens BV, Nijmegen.

Niets uit dit rapport mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van scanning, internet, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever hierboven aangegeven en Natuurbalans-Limes Divergens BV, noch mag het zonder een dergelijke toestemming worden gebruikt voor enig ander werk dan waarvoor het is vervaardigd.

Natuurbalans-Limes Divergens BV is niet aansprakelijk voor gevolgschade, alsmede voor schade welke voortvloeit uit toepassingen van de resultaten van werkzaamheden of andere gegevens verkregen van Natuurbalans-Limes Divergens BV. De opdrachtgever vrijwaart Natuurbalans-Limes Divergens BV voor aanspraken van derden in verband met deze toepassing.

Natuurbalans-Limes Divergens BV is lid van het Netwerk Groene Bureaus, brancheorganisatie voor kwaliteitsbevordering en belangenbehartiging.

INHOUD

1	INLEIDING.....	5
2	EFFECT VAN SCHAPENBEGRAZING 2015.....	7
3	BEORDELING BEGRAZING	11
4	AANBEVELINGEN.....	12

1 INLEIDING

Sinds 2013 wordt het Hulshorsterzand begraasd met een schaapskudde. Daarvoor was het beheer gedurende lange tijd extensief en incidenteel. Grote delen van het Hulshorsterzand waren sterk vergraast met bochtige smele en in de zuidelijke percelen ook met pijpenstrootje. De plaatselijke struikheivegetaties zijn sterk verouderd.

In 2014 en 2015 hebben in het Hulshorsterzand grootschalige herstelmaatregelen plaatsgevonden in het kader van een LIFE-project. Er is veel bos verwijderd voor de ontwikkeling en behoud van stuifzand, buntgrasbegroeiing en heide. Er is een corridor gecreëerd om het stuifzand meer in beweging te krijgen. Deze terreindelen behoren tot het begrazingsgebied.

Dit is de derde evaluatie van de schapenbegrazing in dit kader. De eerdere evaluaties zijn uitgevoerd in 2014 en 2015. Voor de derde evaluatie is begin april 2016 een veldbezoek aan het Hulshorsterzand gebracht. Er is vooral aandacht besteed aan de delen 1-2-5, 18-19, en 20 t/m 24.

Figuur 1.Boven: Luchtfoto 2008 met deelgebieden tbv de begrazing (van Beek, 2012), Google Earth, NA
Onder: Luchtfoto PDOK.nl (2015, download 2016)

2 EFFECT VAN SCHAPENBEGRAZING 2015

Het begrazingschema zoals dat in 2013 uitgevoerd is, is in 2014 en 2015 in grote lijnen gecontinueerd. De kudde is ongeveer met ca. 350 schapen even groot als vorig jaar en ruim 10% groter dan in 2013.

De recent opengekapte gebieden zijn in de begrazing opgenomen, maar de productie is hier nog gering, zodat er weinig gegraasd is. Figuur 1 laat goed het verschil zien tussen de situatie voor de inzet van drukbegrazing en boskap en de huidige situatie.

Vak 1 is een locatie waar bos gestaan heeft. Dit is nog te zien aan de blauwe en rode bosbes, die van wat meer humeuze bodems houden. Dit gedeelte is in 2013, 2014 en 2015 ingerasterd geweest met een weekendraster. Van de oude, reeds afgestorven struikheide is inmiddels weinig meer over. Er is nog steeds een dik mostapit, en er groeit veel struisgras en bochtige smele doorheen. De verjonging van heide die in 2013 al goed te zien was ontwikkelt zich niet verder, terwijl de blauwe en rode bosbes in deze hoek constant blijft. De jonge struikheide wordt hier sterk begraasd, mogelijk ook door het wild.

Het jaarlijks terugkerende nachtraster zorgt lokaal voor extra stikstofaanvoer en draagt niet meer bij aan de afbraak van strooisel. Er is een grazige vegetatie aan het ontstaan. Hier kan worden overgegaan op drukbegrazing, waarbij vooral de grassen worden opgevreten (in combinatie met structuurrijker voedsel elders). Ook kan in overweging worden genomen om in deze hoek af te zien van heide-ontwikkeling en de situatie zo te laten.

In de aansluitende vakken 2 en 5 is meer jonge heide aan het ontwikkelen. Hier is voortzetting van de gehoede begrazing wenselijk, ook om de grassen onder de duim te houden.

Figuur 3 Jonge struikheide tussen mos en blauwe bosbes in vak 1

Figuur 2. Oude afgestorven heide, waar geen regeneratie op gang komt (vak 5)

De oude, vrijwel afgestorven heidestruiken die in 2013 en 2014 in nachtrasters hebben gestaan zijn opgetrapt en inmiddels ook aardig vergaan. Er ontwikkelt zich een dik mospakket met heel plaatselijk daartussen ontwikkeling van jonge struikhei.

Figuur 4 Structuurrijke heide in ontwikkeling in vak 2

In vak 18 is de verjonging van de struikhei goed op gang. Hier is sinds 2013 veel aandacht aan besteed met gehoede en gerasterde begrazing. Oude struikhei verjongt op afgeknabbelde takeindes, jongere heide in de voormalige plagsstroken en laat open plekken zien met korstmosontwikkeling.

De dennen worden door vrijwilligers afgesneden en in het vak zijn dan ook vrijwel geen jonge dennen meer te zien.

Figuur 5 Struikhei in vak 18. De structuur van plagsstroken is nog te zien

In de corridors is weinig te grazen, er staat nog weinig voedsel, bochtige smele in lage bedekking en een enkele struikhei en kraaihei. Wel wordt er af ten toe doorheen gelopen met de kudde, zodat er in ieder geval tred is en de bestaande heideplanten licht begraasd worden.

In vak 20 is na het vellen van de bomen en het plaggen van de toplaag bedekt met heideplagsel. Er is weinig opslag, er groeit veel struikheide, schapengras, pijpenstrootje en een enkele blauwe zegge. Hier vindt lichte gehoede begrazing plaats.

Het pijpenstrootjevak in de vakken 21-22 is tussen 2013 door intensieve begrazing plaatselijk sterk gedund. In 2014 en 2015 is de intensieve begrazing in fasen voortgezet. De dichte pollenstructuur is opengebrouwen en heeft plaatsgemaakt voor een losse, structuurrijke vegetatie van pijpenstrootje over een ruime oppervlakte. Omdat dit een belangrijk gebied is voor reptielen, adder is hier waargenomen, is het van belang de begrazing nu te extensiveren en te richten op instandhouding. De combinatie van open plekken voor opwarming en de aanwezigheid van pollen voor dekking is nu optimaal.

Figuur 6. Open pollenstructuur van pijpenstrootje in vak 21

De locaties waar beenbreek en klokjesgentiaan groeien, zijn in het najaar van 2014 en 2015 gedeeltelijk vrij extensief begraasd. Beenbreek heeft zich uitgebreid, van klokjesgentiaan is nog niet bekend hoe de soort reageert.

3 BEOORDELING BEGRAZING

De begrazing wordt goed aangepast op de ontwikkelingen in het terrein. In 2015 is zowel herstelbeheer als instandhoudingsbeheer gedaan. De intensieve begrazing is ingezet op herstelbeheer: verjonging van de sterk verouderde struikheide, doorbreken van de grootschalige dominantie van pijpenstro en van bochtige smele. De instandhouding wordt gedaan op de locaties met recente ingrepen en waar de vergrassing voldoende is tegengegaan (vak 2).

Omdat de rasters steeds verplaatst worden zijn er geen scherpe grenzen ontstaan. Voor de houtige opslag worden aanvullende maatregelen toegepast.

De locaties van het weekendraaster, waar relatief meer mest terecht komt, neigen inmiddels naar vergrassing. Op de schaal van dit terrein is dit een ruimtelijke aanvulling, zeker als deze meebegraasd blijven en zich kunnen ontwikkelen naar heischraal grasland.

Figuur 8 De nieuwe corridor (vak 10-17). Hier valt nog weinig te grazen.

4 AANBEVELINGEN

Aangezien sommige ontwikkelingen snel gaan is het van belang om de doelstellingen per locatie goed in het oog te houden: beheer extensief waar het extensief kan, intensief waar het intensief moet.

Het pijpenstrootjeveld (vak 21-22) kan inmiddels beheerd worden door extensievere begrazing. Het is van belang om naast open vegetatie ook pollen en dichte plekken over te houden voor de reptielen (adder). Het is goed om enkele delen (oppervlakte minimaal 1000m²) niet of nauwelijks te begrazen.

Het is goed om de effecten op beenbreek en klokjesgentiaan in de gaten te houden.

Bosbeshede heeft een belangrijke meerwaarde voor de heide, onder andere vanwege de afwijkende bloeitijd t.o.v. van struikheide en zijn vruchten. Veel soorten profiteren hiervan. Deze kunnen extensief meebegraasd worden. Hetzelfde geldt ook voor kraaiheideplekken.

Het verdient aanbeveling om de voormalige bosvakkens behoed te begrazen, deze hebben de neiging om te vergrassenen.

Op lange termijn is misschien de moeite waard om te kijken of toedienen van steenmeel een optie is voor dit gebied. Onlangs hebben de eerste onderzoeken op park de Hoge Veluwe uitgewezen dat de afgelopen 40 jaar er net zoveel mineralen zijn verweerd uit de bodem dan 10000 jaren ervoor (mond. med Huig Bergkamp). Dit heeft een enorme impact op flora en fauna. Veel soorten zijn dan ook reeds verdwenen of zeer zeldzaam. Zeer waarschijnlijk is dit een factor die hier ook een grote rol speelt. Mogelijk is dit op actief stuifzand echter minder problematisch dat de stabilere bodems. Door het toedienen van bepaalde steenmeelsoorten (restproducten uit steengroeves) kan de bodem aanzienlijk hersteld worden.

Omdat bij de begrazing verplaatsing van voedingsstoffen gaande is, is het goed om te bekijken of de voedselrijkere plekken op de gewenste locatie liggen.

Figuur 9 Jonge heideontwikkeling op plek met voormalig nachtraster

Figuur 10. Heide in de corridor